

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

СИДОРУК БОРИС ОРЕСТОВИЧ

УДК 332.2:332.36: 332.33:338.2

**ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБАЛАНСОВАНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України.

Науковий консультант: доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
КОРЧИНСЬКА Олена Антонівна,
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
завідувач кафедри маркетингу

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
ВИШНЕВСЬКА Ольга Миколаївна,
Миколаївський національний аграрний
університет, декан обліково-фінансового
факультету

доктор економічних наук, доцент
ЗОСЬ-КІОР Микола Валерійович,
Полтавська державна аграрна академія,
професор кафедри менеджменту

доктор економічних наук, професор
КОШКАЛДА Ірина Віталіївна,
Харківський національний аграрний
університет імені В. В. Докучаєва,
завідувач кафедри управління земельними
ресурсами та кадастру

Захист відбудеться «8» вересня 2020 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц-зал, к. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 2-й поверх, к. 212.

Автореферат розісланий «5» серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Шпикуляк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Подальший розвиток економіки України та її регіонів потребує докорінного удосконалення всієї сукупності взаємовідносин суспільства і природи, вироблення соціально та екологічно орієнтованих пріоритетів господарювання, формування системи землекористування на засадах сталого розвитку. Таке бачення національних перспектив, гармонійно поєднуючись з цілями і завданнями світового розвитку, переходу нашої країни на засади збалансованого землекористування, значною мірою визначаються ефективним використанням земель сільськогосподарського призначення. Проте, на сьогодні економічні потреби й інтереси є визначальними, порівняно з екологічними і соціальними, що спричинило погіршення якісних показників ґрунтів, антропогенне забруднення земельних угідь, прискорення процесів їх деградації тощо.

Отже, концепція максимізації економічної ефективності сільськогосподарського землекористування вичерпала себе. Актуальним є науковий підхід, який передбачає збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення.

Перехід аграрної галузі України на модель збалансованого землекористування визначальною мірою залежить від якісних показників земельних угідь та можливостей їх покращення на новій інституціональній та технологічній основі, що вимагає більш ґрунтовних наукових досліджень у даному напрямі.

Дослідженню теоретико-методологічних та прикладних аспектів забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування присвятили свої наукові праці такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: В. Г. Андрійчук, В. М. Будзяк, О. С. Будзяк, Ф. Бродель, О. М. Вишнеvsька, А. Гвішіані, А. Гумбольт, О. І. Гуторов, Ю. Г. Гуцуляк, Б. М. Данилишин, Г. Дейлі, Д. С. Добряк, С. І. Дорогунцов, О. С. Дорош, Й. М. Дорош, В. М. Другак, В. М. Заяць, М. В. Зось-Кіор, Ю. О. Лупенко, П. Кругман, О. А. Корчинська, І. В. Кошкалда, Ю. Я. Лузан, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, А. Г. Мартин, Д. Медоуз, Н. І. Паляничко, А. Печеї, М. І. Пугачов, П. Т. Саблук, А. Я. Сохнич, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, М. М. Федоров, М. А. Хвесик, О. В. Ходаківська, О. І. Шкуратов, О. Г. Шпикуляк та ін.

Разом із тим, незважаючи на суттєві напрацювання в означеному напрямі, потребують поглибленого дослідження нові підходи до формування системи землекористування. Це вимагає уточнення стратегічних пріоритетів щодо збалансування економічної, екологічної і соціальної складових у системі сільськогосподарського землекористування, напрацювання відповідних концепцій та розробки рекомендацій прикладного характеру на національному, регіональному рівнях та для аграрних формувань, що й зумовило вибір теми дослідження, її актуальність, наукове та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт

Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за темою «Розробити теоретико-методологічні засади розвитку земельних відносин в умовах формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та їх ефективного використання» (номер державної реєстрації 0116U000016), у межах якої автором розроблено теоретико-методологічні та організаційно-економічні засади збалансованого розвитку системи землекористування в сучасних умовах господарювання; Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН за темами: «Розробити економічний механізм забезпечення виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції з урахуванням регіональних особливостей» (номер державної реєстрації 0111U003772), у межах якої автором запропоновано основні складові економічного механізму забезпечення екологізації системи сільськогосподарського землекористування; «Обґрунтувати концептуальні засади використання енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур в контексті забезпечення збалансованого розвитку ландшафтів» (номер державної реєстрації 0114U000301), у межах якої автором обґрунтовано методологічні підходи до оцінки енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур для подальшого визначення пріоритетів розвитку сільськогосподарського землекористування; «Еколого-економічні основи забезпечення збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу агросфери» (номер державної реєстрації 0116U003448), у межах якої автором удосконалено теоретико-методологічні та організаційно-економічні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та розробка науково-практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності землекористування. Відповідно до мети було поставлено такі завдання і запропоновано їх вирішення:

- розкрити сутність поняття «збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення» в аграрній галузі та виявити його зв'язок із раціональним сільськогосподарським землекористуванням;
- удосконалити методичний підхід до оцінки економічної ефективності землекористування;
- виявити природу зв'язку між збалансованим використанням земель сільськогосподарського призначення і сталим розвитком сільськогосподарського землекористування;
- доповнити методику оцінювання екологічної ефективності сільськогосподарського землекористування;
- обґрунтувати методологічні основи комплексної оцінки збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення;
- удосконалити інституціонально-правове забезпечення регулювання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення;

- обґрунтувати екологічні обмеження використання енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур для забезпечення збалансованого землекористування;
- удосконалити структуру організаційно-економічного механізму екологізації сільськогосподарського землекористування;
- обґрунтувати складові державного регулювання збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення;
- визначити стратегічні пріоритети в системі збалансованого використання земельних угідь та встановити черговість їх досягнення;
- сформувати напрями державної політики збалансованого використання сільськогосподарських угідь;
- розробити пропозиції щодо здійснення планування напрямів використання сільськогосподарських угідь в системі збалансованого землекористування;
- визначити перспективи розвитку екобезпечного землеробства в системі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення;
- запропонувати пропозиції щодо оптимізації структури сільськогосподарських культур для підвищення ефективності землекористування;
- визначити порядок використання управлінських інструментів для забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь.

Об'єктом дослідження є процес збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та прикладних засад збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є діалектичний метод наукового пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ, положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань землекористування, рекомендації науково-дослідних установ із досліджуваної проблеми.

Дисертація базується на використанні загальнонаукових методів досліджень: *теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу* (для комплексної характеристики сільськогосподарського землекористування, оцінки ознак та функціональних особливостей збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення); *логіко-історичного методу* (для вивчення досвіду збалансованого використання земельних угідь в світовому вимірі); *ретроспективного аналізу* (для дослідження тенденцій розвитку сільськогосподарського землекористування за економічними, соціальними та екологічними критеріями); *системного підходу* (при дослідженні сутності збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та його основних характеристик); *термінологічного аналізу* (для формування понятійного апарату дослідження проблем збалансованого землекористування); *інституціонального підходу* (для з'ясування передумов і перспектив

інституціоналізації розвитку системи землекористування, обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання використання сільськогосподарських земельних угідь на різних рівнях); *економіко-статистичного аналізу* (при еколого-економічній оцінці ефективності використання земель сільськогосподарського призначення); *економіко-математичного моделювання* (для виявлення взаємозалежності економічної, екологічної та соціальної складових у системі збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі); *кластерного аналізу* (для визначення територій, придатних для ведення екологічного землеробства); *групування і класифікації* (при виділенні основних принципів збалансованого землекористування в аграрній галузі); *абстрагування та формалізації* (для обґрунтування перспектив сільськогосподарського землекористування в напрямі його збалансування, теоретичного узагальнення і формулювання висновків).

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали науково-практичних конференцій, нормативно-правові акти України, офіційні матеріали органів управління АПК, Державної служби статистики України, довідкові та інформаційні видання, Інтернет-ресурси, власні емпіричні дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. До основних результатів дослідження, що відображають наукову новизну, розкривають зміст дисертації та винесені на захист, належать такі:

вперше:

- запропоновано трактування поняття «збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення» як процесу використання сільськогосподарських угідь, за якого відбувається зрівноважене врахування економічних, екологічних та соціальних інтересів суспільства, наслідком чого є задоволення потреб суспільства в екологічно-безпечному середовищі існування і досягнення цілей соціально-економічного розвитку як окремих територій, так і країни в цілому;

- розроблено методичний підхід до оптимізації посівних площ сільськогосподарських культур, що базується на врахуванні низки факторів впливу, а саме: максимальної частки сільськогосподарської культури в структурі посівних площ, системи органічного удобрення, мінералізації рослинами гумусу, їх урожайності та повернення органічних речовин у ґрунт через використання нетоварної частини врожаю для удобрення, та спрямований на досягнення балансу рівня гумусу у ґрунтах при їх використанні для вирощування сільськогосподарських культур;

- обґрунтовано порядок досягнення пріоритетів збалансованого сільськогосподарського землекористування, що передбачає врахування комплексу економічних, соціальних та екологічних факторів впливу, дослідження їх взаємозалежностей та формування економічних, екологічних і соціальних векторів розвитку сільських територій;

удосконалено:

- методичний підхід щодо оцінки економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення з визначенням окремих критеріїв відбору, що дозволяє сформувавши комплекс економічних показників для встановлення пріоритетів розвитку системи сільськогосподарського землекористування;

- методику оцінювання екологічної ефективності сільськогосподарського землекористування, яка передбачає ранжування регіонів, виходячи із цифрових значень комплексу екологічних коефіцієнтів та їх подальшої бальної оцінки, з метою дослідження екологічної складової в системі використання земель сільськогосподарського призначення, визначення основних проблем і напрямів їх вирішення;

- інституціонально-правове забезпечення розвитку системи землекористування, що передбачає врахування світового досвіду екологізації використання земель сільськогосподарського призначення, а також взаємозв'язку формальних і неформальних регулятивних норм у напрямі досягнення збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі;

- організаційно-економічний механізм екобезпечного сільськогосподарського землекористування, що базується на таких складових: формування системи екологічної безпеки землекористування, застосування економічних інструментів для стимулювання екологічного використання земельних угідь, фінансова підтримка програм охорони та відтворення родючості сільськогосподарських угідь, страхування ризиків недоотримання доходів у результаті екологізації сільськогосподарської діяльності, та спрямований на покращення якісних показників земельних угідь;

- структуру державного регулювання збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, що передбачає формування у складі владного органу з питань здійснення аграрної політики України Державної служби контролю сільськогосподарського землекористування, наділеної правами вести технологічний контроль за раціональним використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення в ході виробничої діяльності аграрних формувань та мати можливість вживати заходів примусового характеру за порушення вимог нормативно-правових актів у сфері сільськогосподарського землекористування;

- порядок використання управлінських інструментів у напрямі забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, що визначає послідовність прийняття управлінських рішень на загальнодержавному і місцевому рівнях, на рівні окремих аграрних формувань, і спрямована на узгодження економічних, екологічних і соціальних інтересів на різних рівнях регулювання;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування методологічних основ комплексної оцінки збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, що передбачає врахування комплексу економічних, екологічних і соціальних

інтересів у процесі землекористування та їх взаємовпливу, в структурі якого визначено складові оцінки збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі, окреслено основні проблеми та сформовано комплекс заходів для їх вирішення;

- концептуальний підхід до збалансованого землекористування, який передбачає зв'язок понять «сталий» і «збалансований» розвиток сільськогосподарського землекористування та використання їх при узгодженні екологічних, економічних і соціальних інтересів та забезпечення ефективного використання земель сільськогосподарського призначення;

- обґрунтування екологічних обмежень щодо розвитку біоенергетичної галузі з урахуванням економічної ефективності використання побічної продукції сільськогосподарських культур для виробництва біоенергії та забезпечення на основі цього конкурентоспроможності сільських територій і формування стратегічних векторів розвитку біоенергетики на регіональному рівні з урахуванням пріоритетів розвитку сільськогосподарського землекористування;

- підхід до оцінки перспектив екобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення, який включає групування регіонів за показниками інтенсивності хімічного навантаження на стан земельних угідь, що використовуються в аграрній галузі, з метою дослідження можливостей екологізації аграрного виробництва;

- обґрунтування взаємозв'язків між складовими політики збалансованого сільськогосподарського землекористування на державному, регіональному і локальному рівнях, що передбачають: концептуальне забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення; стратегічні пріоритети у галузі сільськогосподарського землекористування та охорони земельних угідь; планування напрямів використання земельних угідь на різних рівнях управління; розробку проєктів землеустрою окремих аграрних формувань, та спрямовані на узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів на різних рівнях управління;

- концептуальні засади здійснення планування напрямів сільськогосподарського землекористування в контексті його збалансування з урахуванням якісних показників земельних угідь і сучасного стану їх використання, для визначення перспектив землекористування в аграрній галузі та збереження і покращення якості земельних угідь.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні узагальнення та отримані практичні результати спрямовані на удосконалення системи використання земельних угідь і можуть бути використані державними установами для формування новітньої концепції та стратегії їх розвитку. Прикладні аспекти підтверджуються практичним застосуванням окремих результатів дослідження, зокрема: пропозиції щодо методичних підходів оцінки стану сільськогосподарського землекористування та обґрунтування напрямів його стратегічного розвитку використовуються низкою установ і аграрних підприємств.

Прикладні аспекти підтверджуються практичним застосуванням окремих результатів дослідження, зокрема: рекомендації щодо визначення черговості досягнення пріоритетів збалансованого сільськогосподарського землекористування та формування напрямів використання сільськогосподарських угідь прийняті до впровадження Відділенням аграрної економіки і продовольства НААН (довідка № 07-05/23 від 13.03.2020 р.); пропозиції щодо формування еколого-економічного механізму збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та математична модель для здійснення балансування гумусу у ґрунті були використані в науковій та експериментальній діяльності структурних підрозділів Інституту землекористування НААН (довідка №103 від 30.06.2020 р.); пропозиції щодо вдосконалення сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні в частині збалансування використання сільськогосподарських угідь прийняті до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 2-1232/2 від 27.12.2018 р.); рекомендації в сфері збалансування структури земельних угідь та пропозиції щодо напрямів оптимізації їх застосування в аграрній галузі використані Тернопільською філією державної установи «Інститут охорони ґрунтів України» (довідка № 158-18/123 від 29.03.2018 р.); рекомендації щодо удосконалення економічного механізму регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів та підвищення ефективності використання земельних ресурсів застосовані для виконання наукових досліджень Тернопільською державною сільськогосподарською дослідною станцією ІКСГП НААН (довідка № 138 від 11.10.2018 р.); методичний підхід щодо оптимізації площ сільськогосподарських культур шляхом врахування комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів впливу для подальшого підвищення якості земельних угідь впроваджено ПАП «Дзвін» Тернопільської області (довідка № 476 від 08.11.2018 р.).

Теоретичні узагальнення та практичні результати, обґрунтовані у дисертаційній роботі, використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Економіка довкілля і організація природокористування», «Сталий розвиток суспільства», «Управління природоохоронними проектами», «Екологічна безпека», «Оптимізація природокористування» (довідка № 126-25/1872 від 12.10.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. З наукових доробків, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення, які є результатом особистої роботи автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації увійшли складовою частиною до щорічних наукових звітів Інституту агроекології і природокористування НААН, а також пройшли апробацію на наукових конференціях, конгресах, круглих столах, семінарах: «Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях» (м. Бахчисарай, 16–

17 квітня 2009 р.); «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 23–24 вересня 2009 р.); «Теорія і практика інноваційно-консультаційної діяльності» (м. Київ, 3–5 лютого 2010 р.); «Проблеми, напрями і механізм забезпечення сталого розвитку суб'єктів національної економіки» (м. Тернопіль, 6–7 травня 2010 р.); «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 15–16 вересня 2010 р.); «Научно-инновационная деятельность в агропромышленном комплексе» (г. Минск, 21–22 апреля 2011 г.); «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України» (м. Тернопіль, 18–20 травня 2011 р., 16–18 травня 2012 р., 04 грудня 2015 р.); «Інформаційне суспільство: стан і перспективи розвитку у світлі регіональних особливостей» (м. Тернопіль, 11–14 жовтня 2012 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ ст.: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 21–23 лютого 2013 р.); «Аграрная наука ХХІ века. Актуальные исследования и перспективы» (г. Санкт-Петербург, 21–22 февраля 2013 г.); «Стратегія збалансованого розвитку агроecosистем України» (м. Київ, 28 березня 2013 р.); «Євроінтеграційні процеси в освіті та науці: трансформація та розвиток» (м. Тернопіль, 24–26 квіт. 2013 р.); «Экономика глазами молодых» (г. Минск, 21–23 июня 2013 г.); «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 18–19 вересня 2013 р., 18-19 вересня. 2014 р.); «Збалансоване природокористування: традиції та інновації» (м. Київ, 16–17 жовтня 2014 р.); «Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України» (м. Тернопіль, 28 жовтня 2015 р.); «Проблеми збалансованого розвитку аграрного сектору економіки» (м. Київ, 19–20 листопада 2015 р.); «Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства» (м. Тернопіль, 24–25 березня 2016 р., 27–28 квітня 2017 р.); «Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни» (м. Кам'янець-Подільський, 1 червня 2016 р.); «Прикладна економіка – від теорії до практики» (м. Тернопіль, 20 жовтня 2016 р., 27 жовтня 2017 р.); «Трансформаційні перетворення в аграрній сфері України за вченням академіка І.І. Лукінова та їх втілення в сучасні умови господарювання» (м. Київ, 15 грудня 2016 р.); «Наука, образование, культура» (г. Комрат, 10 февраля 2017 г.); «Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри» (м. Київ, 5–6 квітня 2017 р.); «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, 30 листопада 2017 р.) «Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі» (м. Тернопіль, 31 травня 2018 р.).

Публікації. За результатами виконаного дослідження опубліковано 74 наукові праці, серед яких: 4 монографії, у тому числі 1 одноосібна (обсягом 17,05 ум. друк. арк.); 26 статей у наукових фахових виданнях України (16 включено до міжнародних наукометричних баз), з них 14 – одноосібні; 1 стаття – в електронному науковому виданні; 30 – у матеріалах науково-практичних

конференцій; 14 публікацій в інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій, які належать особисто здобувачеві, становить 50,53 ум. друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списків використаних джерел (до кожного розділу) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 479 сторінок комп'ютерного тексту, основний зміст викладено на 398 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертація містить 68 таблиць, 55 рисунків, 20 додатків на 30 сторінках. Списки використаних джерел налічують 448 найменувань на 49 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення»** – обґрунтовано теоретичні основи понятійно-категоріального апарату дослідження; викладено результати аналізу сутності поняття «збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення», встановлено структуру та особливості збалансованого землекористування; узагальнено світовий досвід збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі та виявлені особливості екологізації сільськогосподарського землекористування.

На основі аналізу досліджень учених-економістів різних країн та часів виявлено комплекс властивостей землі, які є цінними для сільськогосподарської діяльності й можуть бути використані в аграрній галузі. Обґрунтовано важливість родючості ґрунтів як визначальної властивості земельних угідь для сільськогосподарського землекористування, яка зазнає впливу як природних, так і антропогенних факторів, що часом призводить до виникнення конфліктів різних інтересів та необхідності їх узгодження. Запропоноване тлумачення поняття «збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення» як процесу використання сільськогосподарських угідь, за якого досягається зрівноважене врахування інтересів різнопланового характеру (економічних, екологічних та соціальних), результатом чого є задоволення екологічних потреб суспільства і досягнення цілей соціально-економічного розвитку території.

Для підвищення якісних показників земельних угідь і забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення необхідно дотримувати принципів раціонального сільськогосподарського землекористування, які стосуються досягнення науково обґрунтованого еколого-економічного ефекту в процесі здійснення господарської діяльності з урахуванням конкретних природно-кліматичних факторів впливу та потреб населення, яке проживає на даній території.

Доведено, що збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення є основою сталого розвитку землекористування. Запропоновано зв'язок понять «сталий» і «збалансований» розвиток сільськогосподарського землекористування розглядати в ракурсі їх спрямування на узгодження

екологічних, економічних і соціальних інтересів та збереження якості земель сільськогосподарського призначення (рис. 1).

Рис. 1. Природа взаємозв'язку сталого і збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування

Джерело: розробка автора.

Обґрунтовано структурні зв'язки у системі збалансованого землекористування в аграрній галузі, які передбачають узгодження напрямів використання землі як виробничого ресурсу й елемента екосистеми, що спрямоване на збереження якісних характеристик ґрунтів та відтворення їх родючості.

При вирішенні питань збалансованого землекористування заслуговують на увагу сучасні теоретичні концепції та практичні підходи до оптимізації сільськогосподарського землекористування, які базуються на системному врахуванні вимог до використання земельних угідь та збереженні їхніх якісних характеристик у процесі вирощування сільськогосподарських культур і виборі інших напрямів господарської діяльності.

Для поліпшення якісних показників земель сільськогосподарського призначення і забезпечення збалансованого їх використання рекомендовано розвивати біологічні системи землеробства, а саме: органічне, адаптивне, органо-біологічне, відновлювальне, біодинамічне, а також ґрунтозахисну, систему No-till і точного землеробства, основними перевагами яких є: врахування якісних характеристик земельних угідь, підтримка біологічного різноманіття і природних біоценозів, підвищення ґрунтозахисної ефективності земної поверхні тощо.

Виходячи з вищезазначеного та аналізу світового досвіду, при формуванні системи збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, в роботі запропоновано поєднувати екологізацію сільськогосподарської діяльності та мінімізацію впливу на якість ґрунтів із використанням механізмів інтенсифікації використання земель сільськогосподарського призначення.

У другому розділі – **«Методологічні засади ефективного землекористування в контексті забезпечення збалансованого розвитку»** – систематизовано методологічні підходи до оцінки економічної ефективності землекористування; визначено особливості врахування екологічної складової при оптимізації використання земель сільськогосподарського призначення; встановлено роль соціальної складової в системі збалансованого землекористування; розроблено критерії формування інституціонального середовища у сфері аграрного землекористування.

Визначено позитивні і негативні аспекти застосування різних методологічних підходів, які варто враховувати при оцінюванні ефективності використання земель сільськогосподарського призначення. Обґрунтовано, що логіка дослідження ефективності використання земельних угідь в аграрній галузі повинна охоплювати теоретико-методологічний, емпіричний та конструктивний етапи.

На основі врахування різних методик розрахунку ефективності сільськогосподарського землекористування нами систематизовано економічні показники, які запропоновано застосовувати для оцінювання ефективності використання та управління земельними ресурсами за певними критеріями відбору, а саме: інтенсифікації, екологізації, матеріальної заінтересованості, диверсифікованості, максимізації ефекту, забезпеченості потенціалом (рис. 2).

У контексті дослідження збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі з позиції системного підходу доцільним є врахування особливостей функціонування двох підсистем – природної та господарської з визначенням як позитивних, так і негативних чинників впливу.

Доведено, що економічна доцільність оптимізації землекористування зумовлюється екологічною допустимістю оптимізаційних заходів. Тому оптимальне використання сільськогосподарських угідь має бути спрямоване на забезпечення ефективного виконання агроландшафтами відповідних функцій за умови збереження їхніх властивостей як цілісних агроєкосистем.

Під екологічною оптимізацією структури земельних угідь пропонується розуміти комплекс заходів щодо знаходження оптимального варіанту використання земель сільськогосподарського призначення з метою досягнення екологічної безпеки землекористування.

Висока та стійка продуктивність галузі рослинництва досягається шляхом поєднання високого технологічного рівня ведення сільськогосподарського виробництва з науково обґрунтованою структурою посівних площ і набором сільськогосподарських культур відповідно до біокліматичного потенціалу природних ресурсів регіону. Рівень його використання буде максимальним в

умовах дотримання сівозміни, що вказує на екологічну та економічну недоцільність вузької спеціалізації галузі рослинництва.

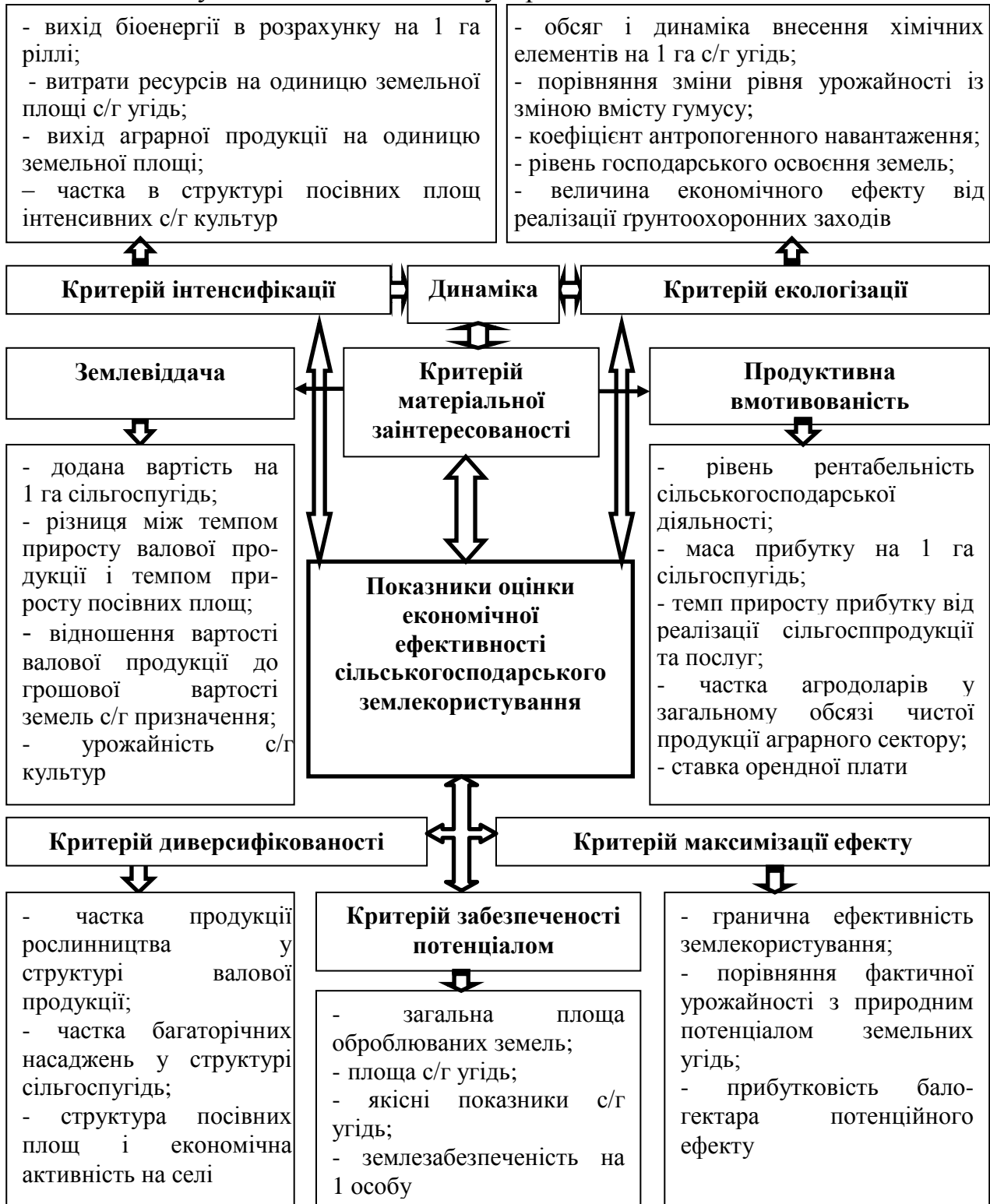

Рис. 2. Основні показники в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування

Джерело: розробка автора.

Нами запропоновано формувати оптимальну структуру посівних площ сільськогосподарських культур для забезпечення збереження і підвищення

якості земельних угідь, виходячи із оптимізації їх розміщення у сівозмінах. Для визначення максимальної частки сільськогосподарської культури в структурі посівних площ доцільно використовувати коефіцієнт концентрації, який обчислюється за наступною формулою:

$$K_{\text{конц}} = \frac{1}{T_{\text{max}}}, \quad (1)$$

де $K_{\text{конц}}$ – коефіцієнт концентрації посівних площ сільськогосподарської культури; T_{max} – максимальна (за науково обґрунтованими рекомендаціями) тривалість періоду можливого повернення культури у сівозміну, років.

Комплексна оцінка збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення передбачає дотримання таких принципів: реалістичності, екологізації, детермінізму, поступовості та повноти, розвитку, історизму, інноваційності, регіоналізації. Виходячи із обґрунтування методологічних засад комплексної оцінки збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, в роботі запропоновано оцінювати екологічні проблеми на основі визначення економічних пріоритетів та планувати комплекс заходів щодо їх вирішення. Наслідком вирішення еколого-економічних проблем стане підвищення соціальної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, а також визначення основних пріоритетів розвитку соціальної сфери (рис. 3).

Рис. 3. Основні складові оцінки збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі

Джерело: розробка автора.

Обґрунтовано, що для забезпечення розвитку інституціонального середовища в галузі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення потрібно враховувати перш за все інтереси окремих аграрних формувань і соціальних груп, а також проблеми, що склалися на рівні місцевих територіальних громад.

Інституціоналізація землекористування має сприяти збалансованому використанню земель сільськогосподарського призначення шляхом забезпечення формування сприятливих можливостей в напрямі реалізації економічних і соціальних цілей та базуватися на екологічних принципах управління. Доцільним розглядається розробка нормативно-правових актів стосовно переходу до моделі збалансованого землекористування, визначення основних напрямів і параметрів розвитку аграрної галузі, включаючи її структурну перебудову з урахуванням екологічних та соціальних вимог.

У третьому розділі – **«Ефективність використання земель сільськогосподарського призначення в Україні»** – здійснено аналіз сучасного стану та еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні за комплексом показників із визначенням тенденцій та динаміки розвитку системи сільськогосподарського землекористування, оцінено перспективи органічного землеробства в умовах збалансованого сільськогосподарського землекористування, проаналізовано енергетичний потенціал сільськогосподарських культур у контексті дослідження ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, обґрунтовано особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення в системі збалансованого використання земельних угідь.

На підставі результатів проведеного дослідження доведено що в більшості регіонів України структура земельних угідь є незбалансованою (площа сільськогосподарських угідь становить 68,7% території країни, розораність – 78,4%), територія екологічно нестабільна чи стабільно нестійка (коефіцієнт екологічної стабільності коливається в межах 0,25–0,75 та в більшості регіонів не перевищує 0,5) і характеризується середнім та підвищеним рівнем антропогенного навантаження (коефіцієнт антропогенного навантаження – в межах 2,59–3,84). У цілому це призводить до погіршення якісних показників земель сільськогосподарського призначення, розвитку деградаційних процесів і підвищення рівня забруднення сільськогосподарських угідь.

Відповідно до результатів ранжування областей України шляхом дослідження набору екологічних коефіцієнтів та бальної їх оцінки виділено регіони, де необхідно вжити першочергових заходів щодо збалансування системи сільськогосподарського землекористування, а саме це Донецька, Миколаївська, Запорізька, Кіровоградська і Сумська області, де бальна оцінка коливається в межах 6–8 балів із 20-ти максимальних.

За результатами проведеного кластерного аналізу нами виявлено зростаючу динаміку кількості регіонів із великими площами земель, де вносились мінеральні добрива та пестициди (обсяг четвертого кластера, який характеризується максимальним хімічним навантаженням на земельні угіддя, збільшився від 3 до 7 адміністративних областей). Зростання хімічного навантаження потребує посилення контролю за дотриманням науково обґрунтованих норм внесення агрохімікатів з метою запобігання посиленню екологічних проблем у сільськогосподарському землекористуванні.

Екологічну та економічну ефективність використання земельних угідь у сільськогосподарській діяльності нами відображено з урахуванням динаміки окремих показників (табл. 1).

Таблиця 1

Окремі показники оцінки економічної та екологічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення

Показники	Роки					Відхилення 2017 р. до 2010 р.	
	2010	2013	2015	2016	2017	+/-	%
Внесення мінеральних добрив у поживних речовинах, кг/га	58	79	79	96	110	52	189,6
Внесення органічних добрив, т/га	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	100
Відсоток поголів'я тварин відносно екологічно збалансованих параметрів сільськогосподарського землекористування, затверджених ЄС, %	12,1	12,3	10,5	10,2	10,2	-1,9	-
Обсяг технічно-досяжного енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур, т ум. палива на 1 га ріллі	0,035	0,039	0,061	0,046	0,057	0,022	162,9
Чистий прибуток від сільськогосподарської діяльності, грн/га	415,0	359,4	2455,2	2164,0	1891,0	1476	455,7
Баланс гумусу за результатами обстеження ґрунтів, грн/га	-2168,2	-2109,6	-761,8	-1172	-761,8	1406,4	35,1
Баланс поживних речовин за результатами обстеження ґрунтів, грн/га	-31536	-20148	-20148	-24528	-19564	11972	62,0

Джерело: згідно власних розрахунків і даних Державної служби статистики України.

Встановлено, що інтенсифікація використання земельних угідь, спрямована на збільшення кількості отриманої аграрної продукції за рахунок, насамперед, хімізації рослинницької галузі, зумовила покращення динаміки показників урожайності сільськогосподарських культур (протягом 2000–2017 рр. підвищення урожайності становило від 38% – по картоплі до 168,8% – по цукрових буряках).

Проте, отримання додаткової рослинницької продукції, супроводжується погіршенням якісних показників земель сільськогосподарського призначення. Відповідно до результатів проведеного дослідження у 2010-2017 рр., загальна вартість втрачених поживних речовин у результаті вирощування сільськогосподарських культур становила 3198,0 млрд грн, що майже в 4 рази перевищує вартість продукції рослинництва, отриманої за аналогічний період, і свідчить про незбалансоване ведення сільськогосподарської діяльності.

Отже, на нашу думку, сьогодні головним напрямом розвитку аграрного виробництва в Україні є виважене як з економічного, так і з екологічного погляду інтенсифікація землекористування, яка повинна ґрунтуватися на випереджаючому зростанні енергоресурсної ефективності, тобто скороченні витрат на одиницю аграрної продукції за оптимізації впливу даного

виробництва на якість земельних угідь і зменшення забруднення навколишнього природного середовища.

У роботі запропоновано екологічні обмеження щодо розвитку біоенергетичної галузі та забезпечення на основі цього конкурентоспроможності сільських територій, які варто сформувати з урахуванням обмеженості земельних ресурсів та можливості їх виснаження, що сприятиме уникненню загроз екологічній безпеці, а також виявленню небезпек для соціально-економічного розвитку сільських територій та регіонів.

У системі сільськогосподарського землекористування необхідно забезпечити взаємозв'язок формальних і неформальних інститутів, який зможе підвищити рівень довіри аграрних формувань до державних органів влади і навпаки, що покращить ефективність регулювання використання земель сільськогосподарського призначення.

Взаємозв'язок неформальних інститутів і формальних законодавчих норм у напрямі забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення відображено на рис. 4.

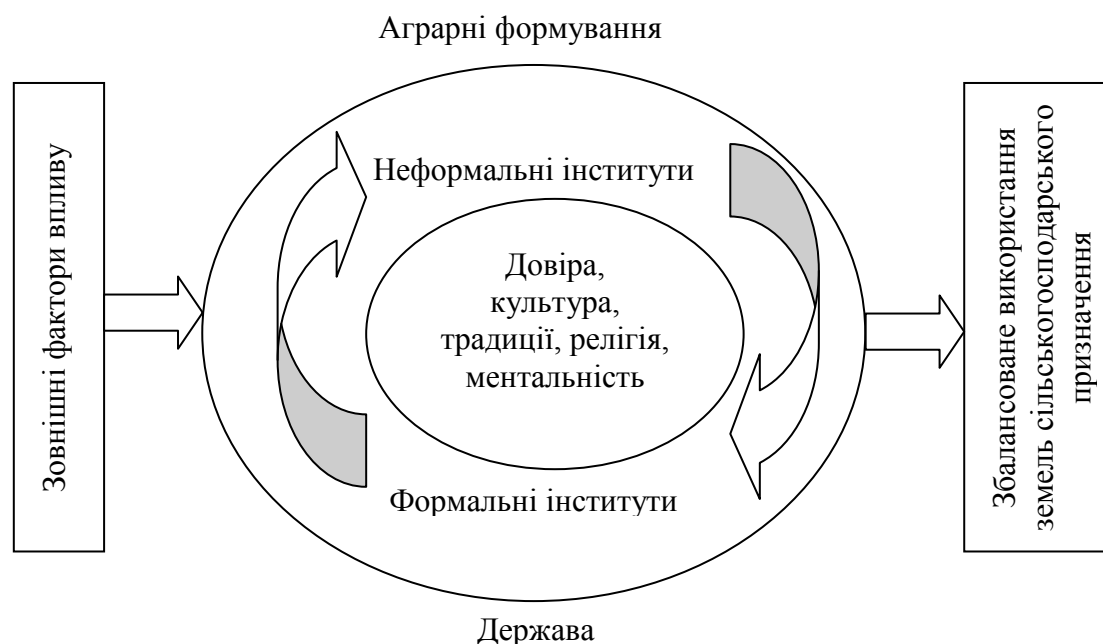

Рис. 4. Схема взаємозв'язку формальних і неформальних норм у напрямі забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення

Джерело: розробка автора.

Інституціональне середовище системи збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі запропоновано трактувати як комплексну регуляторну систему взаємовідносин агроєкосистем та суспільства в процесі аграрного виробництва, спрямовану на оптимізацію землекористування з урахуванням фактичних вимог і обмежень чинних інститутів щодо екологічного навантаження на навколишнє природне середовище і сприяння соціально-економічному розвитку на сільських територіях.

Формування інституціонального середовища у сфері збалансованого аграрного землекористування варто розглядати з позиції забезпечення взаємодії певного впорядкованого набору інститутів, що створюється з урахуванням міжнародних, національних, регіональних і локальних інтересів, зорієнтованих на вирішення проблеми досягнення екологічної, економічної та соціальної ефективності використання земельних ресурсів у господарській діяльності, та для забезпечення розвитку територій.

Відповідно держава має створити умови і визначити шляхи підтримки екологізації аграрного виробництва, спрямовані на забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, які мають впроваджуватись у законодавчому порядку з урахуванням послідовності досягнення пріоритетів і реальних можливостей розвитку регіонів України.

У четвертому розділі – **«Шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування»** – визначено та обґрунтовано основні складові механізму екобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення, встановлено напрями регулювання збалансованого використання земельних угідь на регіональному рівні, систематизовано стратегічні пріоритети збалансованого землекористування в аграрній галузі, обґрунтовано напрями розвитку екобезпечного землекористування в системі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Доведено, що основою механізму екобезпечного сільськогосподарського землекористування в Україні є формування системи організаційно-економічних важелів та інструментів забезпечення підвищення рівня екологічної безпеки в аграрній галузі, що має бути спрямовано на збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення.

Структуру організаційно-економічного механізму екобезпечного сільськогосподарського землекористування на національному рівні сформовано у вигляді системи інструментів у межах адміністративно-правових та фінансових методів впливу для їх використання в напрямі екологізації використання земель сільськогосподарського призначення (рис. 5).

Для забезпечення збалансованого використання земельних угідь у складі центрального органу виконавчої влади з питань регулювання земельних відносин доцільно створити Державну службу контролю сільськогосподарського землекористування, яка буде наділена правами здійснювати технологічний контроль за раціональним використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення в ході виробничої діяльності аграрних формувань і матиме можливість вживати заходів примусового характеру до землекористувачів у разі порушення ними вимог нормативно-правових актів у сфері сільськогосподарського землекористування.

Обґрунтовано модель фінансово-кредитних важелів і стимулів як складових державної підтримки й стимулювання збалансованого сільськогосподарського землекористування, що включає податкові, інформаційні, правові, методичні та фінансово-кредитні важелі, а також

комплекс стимулів, які передбачають соціальні гарантії, бюджетне фінансування, пільгове оподаткування та пільгове кредитування.

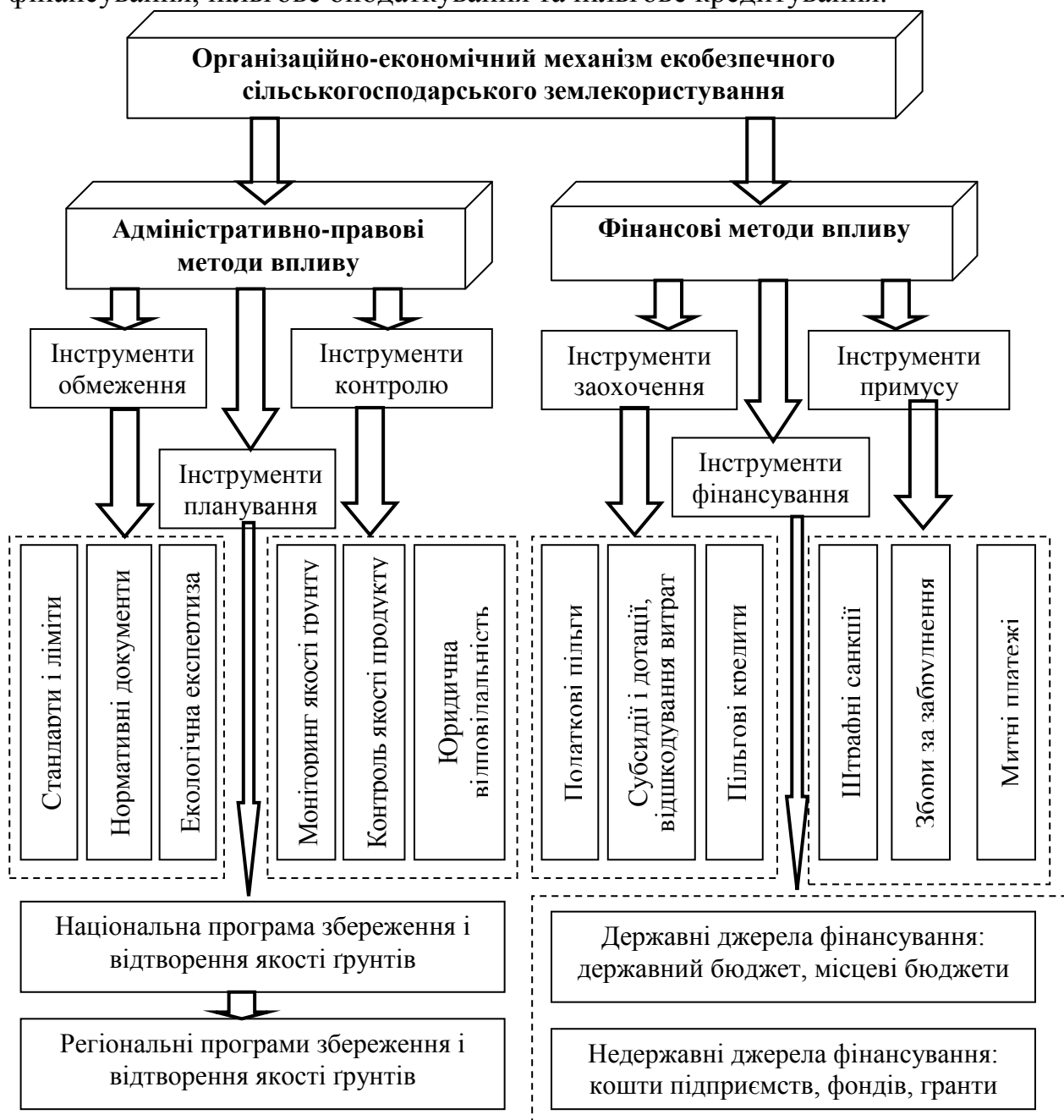

Рис. 5. Структура організаційно-економічного механізму екобезпечного сільськогосподарського землекористування в Україні

Джерело: розробка автора.

Встановлено, що забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення має передбачати:

- врахування місцевих і регіональних характеристик земельних угідь, природних та соціально-економічних факторів впливу при регулюванні сільськогосподарських землекористувань;
- забезпечення відповідальності орендаря перед орендодавцем за погіршення родючості ґрунту в умовах орендних відносин;

- формування інформаційного середовища щодо особливостей управління земельними ресурсами та землекористуванням у межах окремих територіальних громад;
- забезпечення у сфері сільськогосподарського землекористування дієвого контролю за показниками якісного стану земельних угідь;
- розробку комплексних регіональних програм розвитку системи сільськогосподарського землекористування з урахуванням екологічних можливостей економічного розвитку;
- періодичне проведення спостережень за станом земельних угідь з метою коригування напрямів землекористування на рівні окремих аграрних формувань;
- формування сприятливих передумов для диверсифікації сільськогосподарської діяльності в напрямі розвитку альтернативних систем землеробства та екологізації землекористування.

Визначено, що стратегічні пріоритети збалансованого землекористування на національному рівні повинні охоплювати три вектори розвитку: економічний екологічний і соціальний (рис. 6).

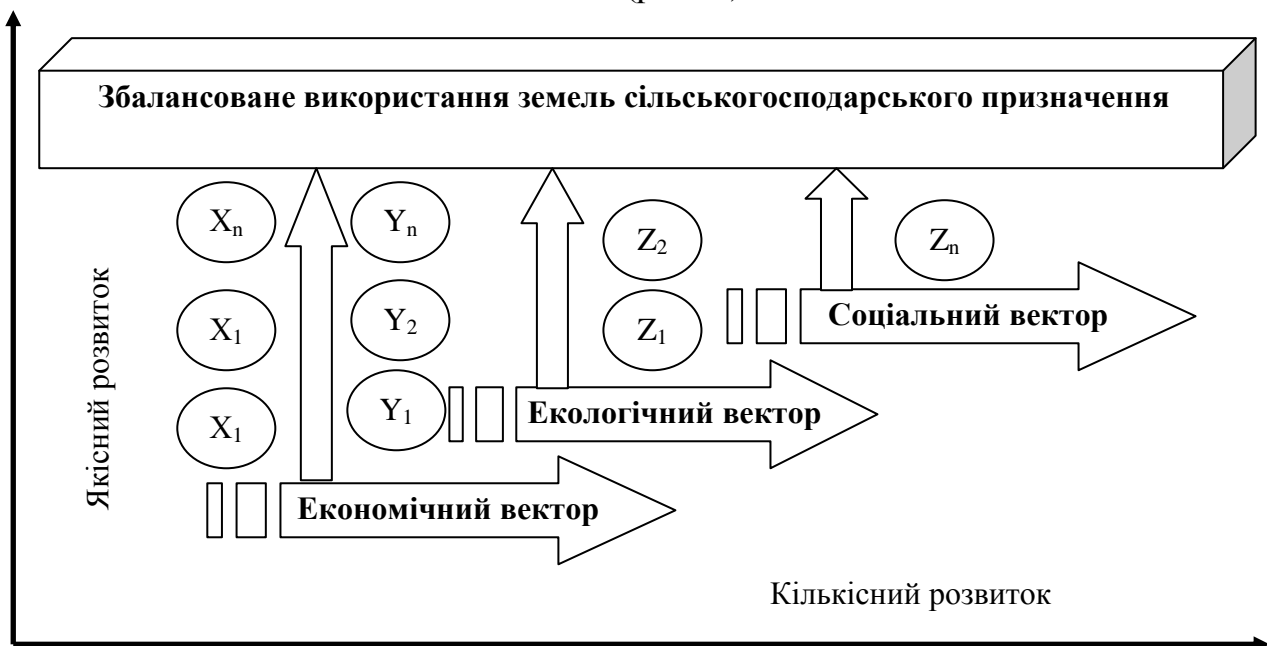

Рис. 6. Вектори розвитку для збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення на національному рівні

Примітка: X_1, X_2, \dots, X_n – економічні показники; Y_1, Y_2, \dots, Y_n – екологічні показники; Z_1, Z_2, \dots, Z_n – соціальні показники.

Джерело: розробка автора.

Зазначені вектори розвитку та їх взаємозв'язок обґрунтовано шляхом проведення розрахунків кореляційних залежностей множини показників, які відображають ефективність землекористування при вирощуванні різних сільськогосподарських культур.

Встановлено тісний взаємозв'язок економічних та екологічних факторів впливу. Зміни економічних показників безпосередньо впливають на низку

екологічних чинників (загальна надлишковість для множини економічних показників становить 75%, тобто показники економічної системи пояснюють 75% варіації показників, що характеризують екологічний стан, які в свою чергу пояснюють 46% варіації показників першої системи), що підтверджує важливість процесів економічного розвитку та екологізації землекористування в напрямі забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Аналіз взаємозв'язку економічних і соціальних, а також екологічних і соціальних показників показав помірний зв'язок тільки між окремими показниками.

Екобезпечне землекористування нами вбачається як результат екологізації аграрної галузі. Для розвитку екобезпечного землекористування в системі збалансованого використання земельних угідь в Україні запропоновано схему вибору господарських рішень при забезпеченні екологічної безпеки сільськогосподарської діяльності, яка ґрунтується на врахуванні економічних, екологічних та соціальних передумов у процесі збалансування використання земель сільськогосподарського призначення.

Важливим елементом на шляху розвитку екобезпечного землекористування є підвищення конкурентоспроможності екобезпечної сільськогосподарської продукції. З цією метою в роботі запропоновано заходи, які необхідно застосовувати на рівні аграрних підприємств та держави.

У п'ятому розділі – **«Стратегічні імперативи еколого-економічного забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення»** – обґрунтовано основні напрями державної політики для забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, оптимізовано структуру посівних площ сільськогосподарських культур для забезпечення подальшого збалансованого розвитку агроландшафтів, удосконалено процеси формування і використання управлінського інструментарію в напрямі забезпечення збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі.

Для реалізації ефективної державної політики у сфері збалансованого використання земельних ресурсів важливим є врахування особливостей регіонів з метою збалансування соціально-економічних та екологічних пріоритетів їх розвитку.

Обґрунтовано окремі складові стосовно формування загальнодержавної політики збалансованого сільськогосподарського землекористування. Доведено, що реалізація державної політики в напрямі збалансованого використання земельних угідь на локальному рівні має передбачати взаємодію органів місцевого самоврядування, громадськості та аграрних формувань для узгодження їхніх інтересів і забезпечення еколого-економічної та соціальної ефективності сільськогосподарського землекористування.

Існуюча структура землекористування негативно позначилася на динаміці якісних показників сільськогосподарських угідь, що підтверджується статистичними даними. Для вирішення зазначеної проблеми запропоновано економіко-математичну модель, за допомогою якої можна здійснювати

збалансування вмісту гумусу у ґрунті при вирощуванні сільськогосподарських культур, регулюючи такі параметри: площі вирощуваних сільськогосподарських культур; фактичні та максимальні норми врожайності сільськогосподарських культур; максимальні та мінімальні площі сільськогосподарських культур у сівоzmінах; фактичне та оптимальне внесення органічних добрив; втрати гумусу при вирощуванні сільськогосподарських культур; вихід рослинних решток при вирощуванні культури; коефіцієнти гуміфікації рослинних решток та органічних добрив. Дану модель можна записати у такому вигляді:

$$Z = \sum_{i=1}^n (g_i \times (w_{1i} + w_{2i}) + h y_i - v_i) \times z_i \rightarrow 0. \quad (2)$$

Розробка моделі пов'язана із трьома групами обмежень.

Перша група обмежень щодо досягнення гранично допустимих норм врожайності культур:

$$a_i \leq x_i \leq b_i, \quad i = \overline{1, n}. \quad (3)$$

Друга група обмежень щодо обсягів внесених органічних добрив:

$$0 \leq y_i \leq c_i, \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

Третя група обмежень щодо величин посівних площ:

$$s_i \leq z_i \leq S_i, \quad i = \overline{1, n},$$

$$\sum_{i=1}^n z_i = S. \quad (5)$$

де Z – баланс гумусу у ґрунті; g_i – коефіцієнт гуміфікації рослинних решток i -ї культури; w_{1i} – вихід кореневих рослинних решток для i - ї культури (т/га); w_{2i} – вихід поверхневих рослинних решток для i - ї культури (т/га); h – коефіцієнт гуміфікації органічних добрив; y_i – обсяг внесених органічних добрив (т/га) під i -ту культуру; v_i – витрати гумусу при вирощуванні i -ї культури (т/га); z_i – площа вирощуваної i -ї культури (тис. га); x_i – урожайність i -ї сільськогосподарської культури (т/га); y_i – маса внесених органічних добрив (т/га) під i -ту культуру; a_i і b_i – мінімальні та максимальні гранично допустимі норми врожайності i -ї культури, відповідно (т/га); c_i – норми внесення органічних добрив (т/га); s_i , S_i – мінімальні та максимальні норми посівної площі для i -ї культури, відповідно (тис. га); S – загальна площа вирощування культур по Україні (тис. га).

Результат розв'язку моделі наведено у табл. 2.

Для збалансування економічних, екологічних і соціальних інтересів при використанні земельних угідь у сільськогосподарському виробництві та виборі напрямів подальшого землекористування (застосування інтенсивних технологій чи екологізація процесів виробництва) нами запропоновано враховувати

динаміку показників вмісту гумусу у ґрунті і на основі цього здійснювати планування структури посівних площ сільськогосподарських культур.

Таблиця 2

Перспективні показники оптимізації структури посівних площ сільськогосподарських культур в Україні в напрямі забезпечення балансу гумусу у ґрунті

Сільськогосподарські культури	Площа вирощуваної культури чи групи, тис. га	Урожайність культур, ц/га	Внесення органічних добрив, т/га	Утворилося гумусу з: (т/га)			Втрата гумусу, т/га	Баланс гумусу	
				органічних добрив	рослинних решток	усього		т/га	тис. тонн
Озима пшениця	6341,1	44,00	11,13	0,65	1,29	1,94	1,35	0,59	3733,71
Ярий ячмінь	2193,6	33,90	2,87	0,17	0,97	1,14	1,23	-0,09	-198,56
Кукурудза на зерно	4590,8	57,34	7,27	0,42	1,36	1,78	1,56	0,22	1020,82
Соя	2197,9	20,00	3,07	0,18	0,32	0,50	1,5	-1,00	-2200,78
Соняшник	2999,9	21,77	4,83	0,28	0,60	0,88	1,39	-0,51	-1537,61
Цукрові буряки	629,6	475,00	3,85	0,22	0,40	0,62	1,6	-0,98	-617,68
Ріпак (озимий, ярий)	787,9	27,86	1,19	0,07	2,01	2,08	1,39	0,69	539,95
Картопля	1351,3	167,00	3,93	0,23	0,42	0,65	1,61	-0,96	-1297,75
Овочі	785,6	207,00	1,29	0,07	0,16	0,23	1,61	-1,38	-1081,99
Кукурудза на силос і зелен. корм	622,7	227,00	7,44	0,43	0,74	1,17	1,47	-0,30	-187,77
Сіянні трави (усього)	2395,2	40,85	3,88	0,22	1,14	1,36	0,6	0,76	1827,66
Усього по Україні	24895,6							0	0

Джерело: розраховано автором.

Врахування впливу окремих сільськогосподарських культур, технологій їх вирощування і подальшого використання побічної продукції на якісний стан ґрунтів, на нашу думку, є визначальним для оптимізації їх структури і подальшого забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

У сучасних умовах господарювання необхідним є реалізація принципів екологічного управління на рівні аграрних формувань. Використання управлінського інструментарію в напрямі збалансованого аграрного землекористування повинне бути орієнтованим на узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів.

Для забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення необхідним є розробка логічної схеми впливу на землекористувачів через регуляторні механізми при управлінні сучасним використанням земельних угідь в аграрній галузі. Дана схема передбачає послідовність прийняття управлінських рішень на загальнодержавному і місцевому рівнях, а також на рівні окремих аграрних землекористувачів шляхом формування відповідного інформаційного забезпечення, його використання з метою планування та контролю системи землекористування і вибір ефективних управлінських рішень серед представлених альтернатив.

Зазначені складові є визначальними для забезпечення дієвості інструментарію управління збалансованим використанням земель сільськогосподарського призначення.

ВИСНОВКИ

У роботі теоретично узагальнено та запропоновано нові підходи до вирішення важливої наукової проблеми забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. За результатами досліджень сформульовано такі висновки теоретико-методологічного та науково-практичного характеру:

1. Проаналізувавши значення землі для аграрної галузі, виділено родючість ґрунту як визначальну її властивість, яка потребує збереження і відтворення, що в багатьох випадках зумовлює виникнення конфлікту інтересів, зокрема екологічних та економічних, при здійсненні сільськогосподарського землекористування. Обґрунтовано авторське бачення поняття «збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення» як процесу використання сільськогосподарських угідь, за якого досягається зрівноваження базових інтересів суспільства (економічних, екологічних та соціальних), результатом чого є досягнення рівноваги екологічних потреб суспільства і цілей соціально-економічного розвитку територій. Встановлено, що для забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських земель визначальним є раціональне сільськогосподарське землекористування, сутність якого стосується оптимізації еколого-економічного ефекту в процесі здійснення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення з врахуванням конкретних природно-кліматичних факторів впливу та потреб населення, яке проживає на даній території.

2. Визначено, що передумовою сталого розвитку системи сільськогосподарського землекористування аграрної сфери України є забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та його спрямування на узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів та забезпечення ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. На основі аналізу світового досвіду збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі виявлено вплив

альтернативних систем землеробства на збалансованість землекористування. Встановлено, що для формування збалансованої системи землекористування в аграрній галузі, поряд з інтенсифікацією сільськогосподарських виробництв, доцільно забезпечити розвиток екологізації сільськогосподарської діяльності з урахуванням міжнародного досвіду у цій сфері.

3. На основі дослідження методологічних підходів до оцінки еколого-економічної ефективності землекористування в контексті забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення систематизовано економічні показники, які запропоновано застосовувати для оцінювання ефективності використання земель сільськогосподарського призначення за певними критеріями відбору, а саме: інтенсифікації, екологізації, матеріальної заінтересованості, диверсифікованості, максимізації ефекту, забезпеченості потенціалом.

4. З використанням запропонованої методики, було проведено оцінювання екологічної ефективності використання сільськогосподарських угідь шляхом дослідження набору екологічних коефіцієнтів та їх бальної оцінки для подальшого ранжування територій за інтенсивністю господарського впливу на стан земельних угідь та виявлено екологічні проблеми в галузі сільськогосподарського землекористування, що зумовили погіршення якісних показників земель сільськогосподарського призначення в Україні. За результатами ранжування областей України нами виділено регіони, що потребують першочергових заходів щодо збалансування системи сільськогосподарського землекористування, а саме: Донецька, Миколаївська, Запорізька, Кіровоградська і Сумська області, де бальна оцінка коливається в межах 6–8 балів із 20-ти максимальних.

5. Визначено особливості оцінювання збалансованого сільськогосподарського землекористування з позиції системного підходу, що передбачає врахування економічних, екологічних та соціальних інтересів при виділенні основних проблем і заходів у напрямі їх вирішення. Обґрунтовано основні етапи оцінки збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі з урахуванням задоволення екологічних, економічних та соціальних інтересів у процесі землекористування та виявленням їхніх взаємозалежностей.

6. На підставі проведеної оцінки ефективності використання сільськогосподарських угідь для виробництва біоенергії для підвищення соціально-екологічно-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування обґрунтовано критерії формування екологічних обмежень розвитку біоенергетичної галузі з метою збереження конкурентоспроможності сільських територій з урахуванням пріоритетів розвитку сільськогосподарського землекористування.

7. Систематизація комплексу інститутів для забезпечення збалансованого землекористування в аграрній галузі дала змогу запропонувати шляхи подальшої інституціональної модернізації аграрної галузі України в контексті забезпечення збалансованого використання земельних угідь аграрними формуваннями, що передбачають врахування світового досвіду та

взаємозв'язку формальних і неформальних норм у процесі забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування.

8. Удосконалено структуру організаційно-економічного механізму екобезпечного сільськогосподарського землекористування, особливу роль у якому мають відігравати адміністративно-регулятивні та економічні методи впливу. Запропоновано шляхи удосконалення механізмів стимулювання екобезпечного аграрного виробництва на загальнодержавному і регіональному рівнях для подальшої екологізації використання земельних угідь в аграрній галузі.

9. Обґрунтовано рекомендації щодо удосконалення структури регулювання збалансованого сільськогосподарського землекористування шляхом створення відповідної Державної служби контролю. Виділено важелі та інструменти регулювання і стимулювання збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Запропоновано схему фінансово-кредитного механізму стимулювання збалансованого сільськогосподарського землекористування, розроблено модель фінансово-кредитних важелів і стимулів як складових державної підтримки та стимулювання збалансованого використання земельних угідь.

10. Виявлено стратегічні пріоритети в системі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, які повинні охопити три вектори розвитку: економічний, екологічний і соціальний. Для встановлення першочерговості реалізації даних векторів проведено розрахунки кореляційних залежностей множини показників, що характеризують різні види ефективності землекористування при вирощуванні сільськогосподарських культур. За результатами проведеного аналізу встановлено, що зміна економічних показників безпосередньо впливає на ряд екологічних чинників (показники економічної системи пояснюють 75% варіації показників, що характеризують екологічний стан, які в свою чергу пояснюють 46% варіації економічних показників, що вказує на важливість врахування економічних та екологічних факторів впливу для забезпечення високого рівня ефективності землекористування при вирощуванні сільськогосподарських культур). Аналіз взаємозв'язку економічних і соціальних, а також екологічних і соціальних показників показав, що помірний зв'язок спостерігається тільки між окремими показниками.

11. Встановлено необхідність подальшої екологізації аграрного виробництва з метою зменшення антропогенного навантаження на земельні угіддя. На основі застосування методу кластерного аналізу та групування для виділення регіонів, де перспективним є ведення екологічного сільськогосподарського землекористування, визначено напрями розвитку екобезпечного землеробства в системі збалансованого використання земельних угідь. Запропоновано схему вибору господарських рішень для забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської діяльності й покращення якісних показників земель сільськогосподарського призначення, обґрунтовано її важливість для збалансованого використання сільськогосподарських угідь.

12. Обґрунтовано особливості здійснення планування сільськогосподарського землекористування з урахуванням якісних показників земельних угідь і можливостей їх використання в сучасних умовах господарювання для виробництва екобезпечної аграрної продукції. Побудовано модель структури конкурентних переваг виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції та визначено шляхи підвищення конкурентоспроможності екобезпечної продукції сільського господарства, які включають необхідність проведення певних заходів на локальному і загальнодержавному рівнях.

13. З'ясовано, що для формування державної політики збалансованого використання сільськогосподарських угідь важливо визначити тенденції та закономірності розвитку аграрного виробництва, що враховуватимуть причинно-наслідковий зв'язок між інтенсифікацією використання земель сільськогосподарського призначення і можливостями агроєкосистем забезпечувати даний тип розвитку. Доведено, що реалізація державної політики в напрямі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення на локальному рівні має передбачати взаємодію органів місцевого самоврядування, громадськості й аграрних формувань для узгодження їхніх інтересів і забезпечення максимальної екологічної, економічної та соціальної ефективності сільськогосподарського землекористування.

14. На основі використання розробленого методичного підходу до оптимізації структури посівних площ сільськогосподарських культур в напрямі досягнення збалансованого використання земельних угідь в аграрній галузі та покращення якісних показників земель сільськогосподарського призначення встановлено, що для забезпечення балансу гумусу в ґрунті при виробництві сільськогосподарської продукції у середньому по Україні необхідно збільшити площі вирощування таких культур: кормових – на 31%, ярого ячменю – на 35%, овочів – на 76%, а також більш ніж удвічі скоротити площі під соняшником. Запропоновано алгоритм дій щодо оптимізації структури посівних площ в Україні та визначення напрямів землекористування, згідно з якими визначальним для вибору інтенсивності використання земельних угідь є динаміка показників вмісту гумусу у ґрунті протягом останніх років.

15. Важливим для розвитку сільськогосподарського землекористування України в контексті збалансування екологічних та економічних складових є формування комплексу управлінських інструментів та забезпечення їх дієвості. Удосконалено систему формування і використання управлінського інструментарію в напрямі забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Управлінський інструментарій збалансованого сільськогосподарського землекористування має передбачати багаторівневу систему соціо-еколого-економічних взаємозв'язків у процесі розроблення і реалізації господарських рішень аграрними формуваннями в напрямі досягнення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Сидорук Б. О. Збалансоване використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних формувань: монографія. Тернопіль: Крок, 2018. 363 с. (17,05 ум. друк. арк.).
2. Бриндзя З. Ф., Сидорук Б. О., Бриндзя Г. З. Особливості маркетингу інноваційної продукції в АПК. *Маркетингові технології підприємств в сучасному науково-технічному середовищі*: колективна монографія / за ред. проф. Р. В. Федоровича. Тернопіль: Астон, 2012. С. 248–266. (31,62/0,55 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано використання маркетингових технологій для інноваційного розвитку аграрного землекористування).
3. Сава А. П., Сидорук Б. О., Олійник О. Р., Довгань С. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції: монографія. Тернопіль: Крок, 2014. 264 с. (12,76/8,87 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розроблено систему стимулювання виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції в умовах збалансованого розвитку сільських територій).
4. Сидорук Б. О. Історичний розвиток та світовий досвід збалансованого землекористування в аграрній галузі. *Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій* : монографія / Р. Ф. Бруханський, П. Р. Пуцентейло [та ін.]. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2017. С. 85–98. (22,55/0,87 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні характеристики системи збалансованого землекористування у світовому вимірі).

Статті у наукових фахових виданнях України

5. Сава А. П., Сидорук Б. О. Особливості визначення пріоритетних територій для виробництва екобезпечної аграрної продукції. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 6 (9). С. 145–153. (0,75/0,35 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано методологічний підхід щодо оцінки придатності сільськогосподарських угідь для виробництва екобезпечної аграрної продукції).
6. Сидорук Б. О. Екологічна складова у забезпеченні раціонального природокористування на регіональному рівні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6 (181). Т. 3. С. 297–300. (0,43 ум. друк. арк.).
7. Сидорук Б. О. Економічна оцінка природних ресурсів та її особливості в умовах сьогодення. *Інноваційна економіка*. 2012. № 1 (27). С. 268–271. (0,44 ум. друк. арк.).
8. Сава А. П., Сидорук Б. О. Конкурентоспроможність екологічно безпечної сільськогосподарської продукції в контексті сталого розвитку сільських територій. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1 (18). С. 180–186.

(0,73/0,35 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні фактори впливу на формування конкурентоспроможності екологічно безпечної сільськогосподарської продукції).

9. **Сидорук Б. О.**, Сава А. П. Обґрунтування комплексу складових в системі стимулювання екобезпечного аграрного виробництва. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2 (40). С. 139–145. (0,69/0,38 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано основні складові механізми стимулювання екобезпечного аграрного виробництва).

10. Сава А. П., **Сидорук Б. О.** Обґрунтування комплексу фінансово-кредитних важелів в системі стимулювання екобезпечного аграрного виробництва. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8 (46). С. 168–173. (0,64/0,36 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення фінансово-кредитного механізму стимулювання екобезпечного аграрного землекористування).

11. Сава А. П., **Сидорук Б. О.**, Довгань С. В. Обґрунтування теоретичних підходів до розуміння поняття виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3 (52). С. 97–106. (0,80/0,32 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: встановлено основні характеристики процесу виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції).

12. **Сидорук Б. О.**, Сава А. П., Довгань С. В. Організаційно-технологічні засади виробництва екобезпечної продукції сільського господарства. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 2 (24). С. 94–101. (0,79/0,29 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано необхідність формування і розвитку організаційно-технологічного механізму екобезпечного аграрного землекористування).

13. Сидорук Б. О. Оцінювання збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі: основні етапи і система показників. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 4. С. 59–67. (0,61 ум. друк. арк.).

14. **Сидорук Б. О.**, Корчинська О. А. Оцінка перспектив розвитку галузі екобезпечного землеробства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки: Електронне наукове фахове видання*. URL: <http://global-national.in.ua/issue-23-2018>. (0,49/0,32 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено регіони з найкращими перспективами для екологізації аграрної галузі).

Публікації у наукових виданнях іноземних держав та фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз

15. Сидорук Б. О. Оптимізація частки енергомістких сільськогосподарських культур в структурі посівних площ регіону. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1 (56). С. 114–120. (0,82 ум. друк. арк.). (включено до: *Index Copernicus*, РИНЦ).

16. Сидорук Б. О. Особливості дослідження впливу біоенергетичної галузі на забезпечення конкурентоспроможності сільських територій та

окремих аграрних формувань. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 4 (29). С. 116–123. (0,75 ум. друк. арк.). (включено до *Index Copernicus*).

17. Сидорук Б. О., Довгань О. М. Особливості проведення оцінки використання природно-ресурсного потенціалу агросфери на регіональному рівні. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. 2016. Вип. 24. Ч. 3. С. 201–210. (0,75/0,35 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано особливості проведення оцінки землекористування з врахуванням принципів збалансованого природокористування на регіональному рівні). (включено до: *РИНЦ, Citefactor, ResearchBible, Google Scholar, MIAR*).

18. Сидорук Б. О. Економіко-екологічна оцінка ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями на регіональному рівні. *Економічний дискурс*. Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2016. Вип. 4. С. 91–99. (0,72 ум. друк. арк.). (включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, The Cite Factor, The Global Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing, РИНЦ, Open Academic Journals Index*).

19. Сидорук Б. О. Теоретико-методологічні підходи до оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування. *Економічний дискурс*. Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2017. Вип. 2. С. 172–180. (0,68 ум. друк. арк.). (включено до: *Google Scholar, The Cite Factor, The Global Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing, РИНЦ, Open Academic Journals Index*).

20. Сидорук Б. О. Засади збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі. *Сталий розвиток економіки*. 2017. № 1 (34). С. 60–67. (0,67 ум. друк. арк.). (включено до *Index Copernicus*).

21. Сидорук Б. О. Світовий досвід збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. Вип. 26. Ч. 2. С. 216–228. (1,07 друк. арк.). (включено до: *Index Copernicus, General Impact Factor, Journal Factor, Google Scholar, РИНЦ*).

22. Сидорук Б. О. Основні складові в системі екологічної оптимізації використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі. *Інноваційна економіка*. 2017. № 11-12 (72). С. 160–166. (0,82 ум. друк. арк.) (включено до: *Index Copernicus, РИНЦ*).

23. Сидорук Б. О. Інституціональні складові в системі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 74–81. (0,76 ум. друк. арк.) (включено до: *Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського, AGRIS, Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory, РИНЦ*).

24. Malevych Nazar, **Sydoruk Borys**, Hevko Roman. Reasoning the ways to improve the investment support in agricultural land use ecologization system. *Modern Science — Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2018. № 2. Р. 39–46. (0,51/0,18 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано напрями регулювання інвестиційних процесів на різних рівнях управління в сфері

забезпечення екологізації аграрного виробництва) (включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ*).

25. **Sydooruk Borys**, Malevych Nazar, Hevko Roman, Aliluiko Andrii, Broshak Ivan, Hradovyi Vasyl. Estimation for the effect of balanced fertilization system on the land use efficiency in the agricultural industry. *Modern Science — Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2018. № 4. P. 168–175. (0,47/0,19 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні фактори впливу на формування системи збалансованого землекористування в аграрній галузі) (включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ*).

26. Корчинская А. А., **Сидорук Б. О.** Экономический механизм воспроизводства плодородия почв как составляющая их охраны. *Аграрная экономика*. 2018. № 11 (282). С. 55–65. (0,82/0,39 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: запропоновано заходи щодо покращення охорони ґрунтів).

27. **Sydooruk Borys**, Boryk Olga. Assessment of the Impact of the Ecological Component in the Agricultural Land Use System on the Balance of Land Use in Ukraine. *Świat Nieruchomości*. 2018. № 106 (4/108). Pp. 73–79. (0,70/0,41 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено регіони, де необхідно першочергово вжити заходи у напрямі збалансування використання земельних угідь) (включено до: *CEJSH, Index Copernicus International, VazEkon, EBSCO, Google Scholar, EconPapers-RePEc, ERIH Plus, CEEOL, ProQuest*).

28. Сидорук Б. О. Особливості формування державної політики збалансованого сільськогосподарського землекористування. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9–10 [77]. С. 125–133. (1,07 ум. друк. арк.) (включено до: *Index Copernicus, РИНЦ*).

29. Сидорук Б. О. Особливості формування стратегічних рішень в системі збалансованого сільськогосподарського землекористування. *Економічний дискурс*. 2018. Випуск 3. С. 116–122. (0,53 ум. друк. арк.) (включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, The Cite Factor, The Global Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing, РИНЦ, Open Academic Journals Index*).

30. Сидорук Б. О. Формування управлінського інструментарію збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. *Економічний дискурс*. 2019. Вип. 2. С. 54–64. (0,85 ум. друк. арк.) (включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, The Cite Factor, The Global Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing, РИНЦ, Open Academic Journals Index*).

Тези науково-практичних конференцій

31. Сидорук Б. О. Екологічна безпека сільськогосподарського виробництва в контексті забезпечення здоров'я нації. *Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р.) / НДІ сталого розвитку та природокористування. Сімферополь, «СОНАТ»: НДІ СРП, 2009. С. 148–149. (0,17 ум. друк. арк.).

32. **Сидорук Б. О.**, Омеляненко Л. І. Екологічна складова в контексті забезпечення інноваційного розвитку АПК України. *Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, (Тернопіль, 23–24 вересня. 2009 р.) / Укр. акад. аграр. наук, Терноп. ін-т АПВ УААН. Тернопіль: ТІ АПВ УААН, 2009. С. 290–292. (0,16/0,10 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито особливості інноваційного розвитку аграрного підприємництва та його екологізації).

33. **Сидорук Б. О.**, Омеляненко Л. І. Інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва: стан і перспективи. *Теорія і практика інноваційно-консультаційної діяльності*: зб. статей міжнар. школи-семінару (Київ, 3–5 лют. 2010 р.). Кафедра аграрного консалтингу та сервісу НУБІП, 2010. С. 100–103. (0,21/0,12 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено пріоритети інноваційного розвитку аграрного виробництва).

34. Сидорук Б. О. Регіональні аспекти інноваційної політики в АПК України. *Проблеми, напрями і механізм забезпечення сталого розвитку суб'єктів національної економіки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет конф. (Тернопіль, 6–7 трав. 2010 р.) / Терноп. ін-т АПВ НААНУ. Тернопіль: ТІ АПВ НААНУ, 2010. С. 134–135. (0,09 ум. друк. арк.).

35. Сидорук Б. О. Екоінноваційна складова в контексті забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 15–16 верес. 2010 р.) / Укр. акад. аграр. наук, Терноп. ін-т АПВ УААН. Тернопіль: ТІ АПВ УААН, 2010. С. 332–334. (0,13 ум. друк. арк.).

36. Сидорук Б. О. Системність як основний принцип при раціоналізації природокористування на регіональному рівні. *Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 18–20 трав. 2011 р.) / Тернопільський інститут АПВ НААН. Тернопіль: Крок, 2011. С. 221–223. (0,17 ум. друк. арк.).

37. **Сидорук Б. О.**, Сава А. П. Экологическое предпринимательство как составляющая развития национальной экономики. *Научно-инновационная деятельность в агропромышленном комплексе*: сб. науч. статей 5-й Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 21–22 апр. 2011 г. В 2 ч. Ч. 1. Минск, 2011. С. 118–120. (0,23/0,14 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: обґрунтовано важливість процесу екологізації аграрного підприємництва).

38. Кулик С. М., **Сидорук Б. О.** Теоретичні аспекти забезпечення еколого-збалансованого природокористування на регіональному рівні. *Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16–18 трав. 2012 р.) / Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2012. С. 303–306. (0,17/0,11 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні складові оптимально-збалансованої моделі еколого-економічного природокористування).

39. Сидорук Б. О. Екологічна складова в контексті забезпечення розвитку інформаційного суспільства. *Інформаційне суспільство: стан і перспективи розвитку у світлі регіональних особливостей*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 11–14 жовт. 2012 р.). Тернопіль: ТІСІТ, 2012. С. 100–103. (0,14 ум. друк. арк.).

40. Сидорук Б. О., Сава А. П. Шляхи стимулювання екобезпечного аграрного виробництва на регіональному рівні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Десятої Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Ч.2. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 250–251. (0,13/0,08 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні складові економічного механізму стимулювання екобезпечного сільськогосподарського землекористування).

41. Сидорук Б. О. Экологизация природопользования и ее перспективы в сельскохозяйственной отрасли. *Аграрная наука XXI века. Актуальные исследования и перспективы*: сб. науч. трудов по материалам Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых (Санкт-Петербург, 21–22 февр. 2013 г.). Санкт-Петербург, 2013. С. 406–408. (0,16 ум. друк. арк.).

42. Сава А. П., Сидорук Б. О. Напрями підвищення конкурентоспроможності екобезпечної сільськогосподарської продукції. *Стратегія збалансованого розвитку агроecosистем України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 березня 2013 р.). Київ: ДІА, 2013. С. 132–133. (0,11/0,06 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: встановлено основні складові в системі конкурентоспроможності екобезпечного сільськогосподарського виробництва).

43. Сидорук Б. О., Сава А. П. Обґрунтування основних напрямів екологізації природокористування. *Євроінтеграційні процеси в освіті та науці: трансформація та розвиток*: матеріали міжнар. Мережевої наук.-практ. конф. (Тернопіль, 24–26 квіт. 2013 р.) / Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій. Тернопіль: ТІСІТ, 2013. С. 56–59. (0,17/0,10 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні напрями екологізації землекористування).

44. Сидорук Б. О. Экологизация природопользования и ее важность для развития сельских территорий. *Экономика глазами молодых*: материалы междунар. экон. форума молодых ученых (Минск, 21–23 июня 2013 г.). Минск: БГАТУ, 2013. С. 208–210. (0,13 ум. друк. арк.).

45. Сидорук Б. О. Фонди економічного стимулювання в системі покращення конкурентоспроможності екобезпечної аграрної продукції. *Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, (Тернопіль, 18–19 верес. 2013 р.) / Нац. акад. аграр. наук, Терноп. державна с/г дослідна станція ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2013. С. 209–211. (0,11 ум. друк. арк.).

46. Сидорук Б. О. Обґрунтування структури виробництва енергомістких сільськогосподарських культур на регіональному рівні. *Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 18–19 верес. 2014 р.) / Нац. акад. аграр. наук, Терноп. державна с/г дослідна станція ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2014. С. 243–245. (0,14 ум. друк. арк.).

47. Сидорук Б. О., Сава А. П. Особливості економіко-екологічної оцінки енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур в контексті забезпечення збалансованого розвитку ландшафтів регіону. *Збалансоване природокористування: традиції та інновації*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 жовт. 2014 р.) / Нац. акад. аграр. наук, Інститут агроєкології і природокористування. Київ: ДІА, 2014. С. 249–251. (0,13/0,08 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: розкрито особливості економіко-екологічної оцінки енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур).

48. Сидорук Б. О. Оцінка впливу біоенергетичної галузі на забезпечення конкурентоспроможності сільських територій. *Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Тернопіль, 28 жовт. 2015 р.) / ТНЕУ. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2015. С. 229–232. (0,12 ум. друк. арк.).

49. Сидорук Б. О. Обґрунтування перспектив розвитку виробництва біогазу на регіональному рівні. *Проблеми збалансованого розвитку аграрного сектору економіки*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 19–20 листоп. 2015 р.) / Нац. акад. аграр. наук, Інститут агроєкології і природокористування. Київ: МПБП «Гордон», 2015. С. 91–95. (0,17 ум. друк. арк.).

50. Сидорук Б. О. Напрямки удосконалення економіко-екологічної оцінки виробництва біоенергії із рослинної сировини. *Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України*: матеріали V Ювілейної Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Тернопіль, 04 груд. 2015 р.) / Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2015. С. 180–182. (0,10 ум. друк. арк.).

51. Сидорук Б. О. Особливості оцінки використання природно-ресурсного потенціалу аграрної галузі в умовах сталого розвитку. *Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф (Тернопіль, 24–25 берез. 2016 р.) / Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Ч. 2. Тернопіль: Крок, 2016. С. 245–248. (0,15 ум. друк. арк.).

52. Сидорук Б. О. Системний підхід та особливості його використання для забезпечення еколого орієнтованого розвитку агросфери. *Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни*: зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф (Кам'янець-Подільський, 1 черв. 2016 р.) / Подільський державний аграрно-технічний університет. Тернопіль: Крок, 2016. С. 212–214. (0,14 ум. друк. арк.).

53. Сидорук Б. О. Екосистемний підхід та особливості його використання для оцінки ефективності землекористування. *Прикладна економіка – від теорії до практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф (Тернопіль, 20 жовт. 2016 р.) / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 210–212. (0,18 ум. друк. арк.).

54. Сидорук Б. О. Методические подходы к оценке эколого-экономической эффективности землепользования. *Наука, образование, культура*: сб. тезисов Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 26-ой годовщине Комратского государственного университета (Комрат, 10 февраля 2017 г. / науч. ком.: С. К. Захария, Т.И. Раковчена. Комрат: Комратский государственный университет, 2017. С. 85–87. (0,19 ум. друк. арк.).

55. Сидорук Б. О. Теоретичні основи дослідження дефініції «земельно-ресурсний потенціал». *Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри*: матеріали наук.-практ. конф (Київ, 5–6 квіт. 2017 р.) / заг. ред. Семигіної Т.В.; Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2017. С. 70–73. (0,25 ум. друк. арк.).

56. Сидорук Б. О., Довгань О. М. Світовий досвід ведення екобезпечного сільськогосподарського виробництва. *Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф (Тернопіль, 27–28 квіт. 2017 р.) / Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2017. С. 289–293. (0,23/0,14 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено основні характеристики екобезпечного землекористування).

57. Сидорук Б. О. Екологічний фактор в системі забезпечення збалансованого землекористування. *Трансформаційні перетворення в аграрній сфері України за вченням академіка І.І. Лукінова та їх втілення у сучасні умови господарювання*: зб. наук. праць за матеріалами теорет. семінару (Київ, 15 груд. 2016 р.). Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 75–79. (0,18 ум. друк. арк.).

58. Сидорук Б. О. Екологічний фактор як складова в системі оптимізації сільськогосподарського землекористування. *Прикладна економіка – від теорії до практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф (Тернопіль, 27 жовт. 2017 р.) / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 205–207. (0,19 ум. друк. арк.).

59. Сидорук Б. О., Сидорук Г. П., Довгань О. М. Стратегічні напрями оптимізації в галузі використання земельно-ресурсного потенціалу агросфери. *Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 30 листоп. 2017 р.) / Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2017. Ч. 2. С. 151–153. (0,16/0,09 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено стратегічні перспективи оптимізації землекористування в аграрній галузі).

60. Сидорук Б. О., Сидорук Г. П., Мандибуря Я. В. Тенденції розвитку органічного виробництва в Україні: проблеми і перспективи. *Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 31 трав. 2018 р.) /

Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН. Тернопіль: Крок, 2018. С. 121–124. (0,22/0,11 ум. друк. арк.) (особистий внесок здобувача: визначено несприятливі фактори в розвитку екологічного землеробства).

61-74. Інші публікації за темою дисертації (48,24/4,86 ум. друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Сидорук Б. О. Економіко-екологічні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Київ, 2020.

Обґрунтовано теоретико-методологічні та науково-практичні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення на різних рівнях управління. Викладено методологічні підходи до визначення економічної ефективності землекористування; поглиблено методологію оцінки збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Проведено розрахунок екологічної та економічної ефективності використання земельних угідь; з'ясовано вплив екологічних процесів на розвиток системи землекористування. Удосконалено інституціонально-правове забезпечення регулювання ефективного землекористування; запропоновано складові системи нормативно-правового забезпечення збалансованого землекористування. Виділено основні напрями використання енергетичного потенціалу сільськогосподарських культур та оптимізовано структуру їх посівних площ в напрямку збалансування сільськогосподарського землекористування. Виділено особливості формування організаційно-економічного механізму екологізації сільськогосподарської діяльності в Україні; обґрунтовано напрями розвитку екобезпечного землекористування в системі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Уточнено шляхи удосконалення управлінської інструментарію збалансованого землекористування; визначено складові регулювання збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Сформовано напрями державної політики для забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та визначено стратегічні пріоритети в системі збалансованого землекористування на національному рівні.

Ключові слова: екологізація, екологічна ефективність, економічна ефективність, збалансоване землекористування, земельні угіддя, сільськогосподарське землекористування, стратегічні пріоритети.

АННОТАЦИЯ

Сидорук Б. О. Экономико-экологические основы сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Киев, 2020.

Обоснованы теоретико-методологические и научно-практические основы сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения на разных уровнях управления. Изложены методологические подходы к определению экономической эффективности землепользования; углубленно методологию оценки сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения. Проведен расчет экологической и экономической эффективности использования земельных угодий; выяснено влияние экологических процессов на развитие системы землепользования. Усовершенствовано институционально-правовое обеспечение регулирования эффективного землепользования; предложены составляющие в системе нормативно-правового обеспечения сбалансированного землепользования. Выделены основные направления использования энергетического потенциала сельскохозяйственных культур и оптимизирована структура их посевных площадей в направлении сбалансирования сельскохозяйственного землепользования. Выделены особенности формирования организационно-экономического механизма экологизации сельскохозяйственной деятельности в Украине; обоснованы направления развития экобезопасного землепользования в системе сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения. Уточнены пути совершенствования управленческого инструментария сбалансированного землепользования; раскрыты составляющие регулирования сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения. Сформированы направления государственной политики для обеспечения сбалансированного использования земель сельскохозяйственного назначения и определены стратегические приоритеты в системе сбалансированного землепользования на национальном уровне.

Ключевые слова: экологизация, экологическая эффективность, экономическая эффективность, сбалансированное землепользование, земельные угодья, сельскохозяйственное землепользование, стратегические приоритеты.

SUMMARY

Sydoruk B. O. Economic and environmental principles of balanced use of agricultural land. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.03 – Economy and Management of the National Economy. – The National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics», Kyiv, 2020.

The theoretical and methodological, scientific and practical principles of balanced use of agricultural land at different levels of government are substantiated in the dissertation.

The conceptual approach to balanced land use is substantiated, which envisages the connection between the concepts of «sustainable» and «balanced» development of agricultural land use to understand in the context of their focus on achieving ecological economic and social effects as a result of efficient use of agricultural land. The category "balanced use of agricultural land" is proposed, to be understood as the process of utilization of agricultural land, which achieves a balance of interests of diverse nature (economic, environmental and social), which results in achieving a balance of environmental needs of society and the goals of social and economic development.

Economic indicators, which are proposed to be used to assess the effectiveness of agricultural land use by a number of selection criteria, namely: intensification, greening, material interest, diversification, maximizing the effect, capacity building are systematized.

The method of estimating the balanced use of agricultural land in the agricultural sector has been improved, which is proposed to be carried out on the basis of the analysis of indicators of ecological and economic efficiency of economic activity and its impact on the quality of agricultural land, and as a result it is proposed to identify environmental problems and plan a set of measures towards their further solution, a comprehensive ecological and economic assessment of the efficiency of agricultural land use in the region flax section.

The directions of improvement of the institutional and legal support of the development of the land use system are offered, taking into account the best traditions of land use, informal norms of behaviour of people on the basis of entrepreneurial ethics, which determine the essence and specificity of balanced development of agricultural land use.

The condition of agricultural lands on the set of indicators characterizing the qualitative parameters of agricultural land has been evaluated and the prospects for their further use have been determined. The theoretical and methodological approach to the estimation of the ecological efficiency of agricultural land use by ranking the regions, based on the digital values of the ecological coefficients complex and their further point evaluation is generalized.

The study of ecological and economic efficiency of agricultural land use is conducted by generalization of a number of economic and environmental indicators characterizing the results of agricultural land use.

It is proposed to determine the prospects for ecologically safe agricultural land use by applying the cluster analysis method and grouping regions according to the volumes of land where mineral fertilizers and pesticides are introduced.

The organizational and economic mechanism of ecologically safe agricultural land use is substantiated, which should be based on the following components: ecological security of land use, use of economic instruments to stimulate ecological

safe use of land, financial support of programs for protection and reproduction of agricultural land fertility, insurance of risks of environmental losses.

Strategic priorities in the system of balanced use of agricultural land have been deepened, reflecting the principle of «ownership of the situation», i.e. take into account the opportunities and risks of agricultural land use development and provide for a sufficient set of alternative options for elimination of the threatening external factors, environmental and economic and social.

It is proved that the implementation of state policy towards the balanced use of agricultural land at the local level should involve the interaction of local governments, the public and agricultural groups to reconcile their interests and ensure maximum environmental, economic and social efficiency of agricultural land use.

A model of dependence of the agricultural land use system on the influence of economic, social and environmental factors is developed by determining their cause and effect relationships and the ability of the system to form predictive imperatives of the future state of agricultural land use.

A methodical approach to the optimization of acreage of agricultural crops in the direction of ensuring a balanced use of land used in the agrarian industry, using the following indicators: the maximum period of their use in crop rotation, organic fertilization systems, mineralization of humus plants and the return of organic matter through soil non-commercial part of the crop for fertilizers.

The system of formation and use of management tools in the direction of ensuring a balanced use of agricultural land is determined, which defines the sequence of management decisions at the national and regional levels, as well as at the level of individual agrarian units.

Keywords: *agricultural land use, balanced land use, ecological efficiency, ecologization, economic efficiency, land, strategic priorities.*

Підп. до друку 29.07.2020. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Наклад 130 пр. Зам. 07-20.

Друк СМП «ГАЙП»
46000, м. Тернопіль, вул. Чернівецька, 44б.
тел. +38 0352 527500

